

Т. С. Воропасва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИКА НАЗВИ «УКРАЇНА» У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізуються праці Івана Огієнка, в яких розглядаються фольклорні, міфологічні й архетипові засади, необхідні для сучасного дослідження семантики назви «Україна». В дослідженні використовується комплексний підхід.

Ключові слова: Україна, українці, етнонім, топонім, архетип.

Відомо, що проблемі походження назви «Україна» було присвячено цілу низку досліджень відомих учених (див. праці М. Грушевського, С. Шелухіна, С. Рудницького, М. Брайчевського, О. Братка-Кутинського, В. Барана, Е. Ігнатовича, С. Наливайка, П. Толочка, Н. Яковенко та багатьох інших), але для з'ясування глибинної сутності топоніма й етноніма «Україна» необхідно звернутися також до наукової спадщини Івана Огієнка, яка презентує унікальні матеріали з історії української народної культури й давнього українського письменства, дохристиянських вірувань праукраїнців та української міфології.

Грунтовний розгляд даної проблеми передбачає виклад основних теоретико-методологічних положень, на яких має базуватися дане дослідження: 1) при вивченні давніх етнонімів з використанням комплексного підходу тісно переплітаються етнолінгвістика, психолінгвістика, етногеографія, етнопсихологія, соціокультурна антропологія; 2) сучасна культурна антропологія й етногеографія підкреслюють «особливий зв'язок корінних народів із землею» [18, с.7], який завжди є міфологізованим і сакралізованим; 3) реконструкція міфологічної системи українського народу дозволяє розкрити *глибинне архетипне підґрунтя*, на основі якого формувався етнонім «Україна»; оскільки міфологічна історія майже завжди є історією творення *космосу з хаосу*, то смисли, які презентуються міфами й архетипами, є доволі наочними і переконливими для давньої людини; 4) українці в ході свого історичного розвитку змінили власний етнонім (подібно, як відомо, траплялось із багатьма народами), у зв'язку з цим Іван Огієнко називав нашу державу і країну «Русь-Україна» [11, с.343]; зміна етнонімів найчастіше відбувається саме в межах *усталених* етнічних спільнот, коли народ знаходиться на *порозі націєтворення* і шукає *найдавніші й найглибинніші* підстави для своєї національної самоназви, наприклад, білоруси й росіяни, «не маючи глибшого коріння, ніж назва «Русь» [1, с.218], змушені були використовувати саме цей екзоетнонім як базовий для своєї національної самоназви; 5) процес українських етнонімичних трансформацій був дуже подібним до таких самих процесів у італійців, адже сучасна назва їхньої країни – Італія (яка походить від топоніма «Країна телят») – спочатку стосувалась лише півдня Апеннінського півострова (поступово поширюючись на північ), але саме Італія в імперську епоху стала «центром римського світу», «осердя Римської держави» та «її втіленням» [10, с.31, 230], те ж саме можна сказати і про «внутрішню» (або українську) Русь стосовно держави Руська земля; отже, ні національна самоназва українців не базується на етнонімі «Русь», ні національна самоназва італійців не базується на назві «Рим», оскільки у цих народів є давніший етнонімичний фундамент; тому назва «Україна» підкреслює *глибокі історичні витоки українського народу*; 6) дослідження фонологів

та етнопсихолінгвістів довели, що фонема «у» співвідноситься з уявленнями давніх землеробів про щось «внутрішнє» й «глибинне», такі уявлення репрезентовані і в назві Русь (та внутрішня Русь), і в назві Україна, оскільки в них сполучаються морфеми «Ур» і «Ру» (міфологізована Вертикаль «Верх – Низ»), «Ук» і «Ут» (міфологізована Горизонталь (соціально-антропологічна Утіленість – геокультурна Утіленість)); 7) в українській мові до наших часів збереглися два різних поняття – Україна (з наголосом на «ї») як назва нашої країни і «Україна» (з наголосом на «а») як означення «території вздовж меж держави, біля її краю» [3, с. 1291], що допомагає краще зрозуміти давні архетипи, представлені в нашому етнімі; 8) оскільки основними елементами знаково-символічних систем культури є знак, слово, символ, міф, а українська культура є однією з найвиразніших «межових» (або «порубіжних») культур, то універсальна картина світу праукраїнців є своєрідним «перехрестям» різних знаково-символічних систем (іранської, європейської, індійської, слов'янської, середземноморської), а також різнопланових архетипів, що й відбилося у етнімі «Україна».

Дослідження Івана Огієнка підтверджують, що людина первісної культури відображала, структурувала й усвідомлювала світ за допомогою архетипів, що архаїчні уявлення давніх українців репрезентували міфологічну модель світу [11, с. 83-120]. Аналіз української міфології та фольклору показує, що *власний життєвий простір* в уявленнях праукраїнців мав бути скінченим, дискретним, упорядкованим, замкненим, заповненим, внутрішнім, своїм, захищеним, добрим, життєдайним. Метафізичний зв'язок автохтонів з власною територією чітко виражений у загальнолюдських архетипах *Впорядкованості* та *Життєтворення*, поєднання яких підтверджує наявність глибинної закоріненості автохтонної спільноти та її культури. Загальнолюдські архетипи (Світового дерева, Великої матері, Священного шлюбу, Мудрого старця, Хаосу, Космосу, Гори, Дому, Впорядкованості, Життєтворення) набули в межах української культури свого *етноспецифічного звучання* [5, с. 480-528]. Зокрема, загальнолюдський архетип Впорядкованості розгортається в українській культурі як архетип *Вкрайності* (який репрезентує захищеність, оборожненість, відмежованість, відокремленість своєї території від «чужих») та *Утіленості* (який репрезентує внутрішній центр, заповнений солярним, життєтворчим началом, втілення сонячної енергії), а загальнолюдський архетип Життєтворення розгортається в українській культурі як архетип *Священного Шлюбу* (репрезентує шлюб Води й Вогню як жіночої й чоловічої енергії) та архетип *Матері-землі* (репрезентує енергію животворящого лона, родючість, ідею безперервності життя). Ці архетипи української культури репрезентовані в етнімі «Україна», що підтверджує належність України до ареалу давньої хліборобської культури.

Реконструювання глибинного смислу поняття «Україна» дозволяє правильно зрозуміти *етнімічну основу української ідентичності*. Відомо, що деякі журналісти інколи розкладають слово «Україна» на дві частини: «країна У», і в такому підході є раціональне зерно. При цьому необхідно враховувати, що кирилична літера «У» писалась як «оу», а промовлялась як «Ук», а слово «країна» було поширене практично на всьому слов'янському ареалі, оскільки в процесі Великого розселення слов'ян (V-VII ст.) племена, які входили до складу племінних союзів склавинів та антів, «понесли» на нові терени і слово «країна» (що репрезентує архетип *Вкрайності*), і морфему «Ук» (що репрезентує архетип *Утіленості*) [4, с. 119-126].

Наприклад, на теренах південних слов'ян із VI-VII ст. активно поширюються територіальні одиниці з назвою «країна» («krajina») – Сербська, Славонська, Біла, Неготинська та інші країни (з наголосом на «а»). Саме в цей час дане сло-

во запозичили від південних слов'ян і албанці. В албанській мові слово «kraihina» означає територіальну спільноту, яка утворилася природним шляхом [9, с.85]. (Відомо, що країни – це територіально організовані системи суспільних відносин, це єдність народу, природи і культури). Таким чином, терміни «Країна» і «Країна» в добу Середньовіччя поширилися практично по всьому слов'янському світу (від Одера й Західної Двіни до Балкан), а архетип Вкрайності був репрезентований не тільки у слові «країна», але й у назві польської річки Вкра (Wkra), правої притоки Нарева (численні містечка й села Мазовії, розташовані упродовж р. Вкра, мають цікаві історичні пам'ятники сакрального характеру).

Морфема «Ук» представлена не тільки в етнімі «Україна», але й у назві річки *Ukrina* (територія сучасної Боснії), в назві західнослов'янського племені *ukrpe* (україв, украин, Ukranen, Ukrer, Vukraner, Vucrani, Ucrani), які входили у племінний союз лютичів і мешкали на *крайньому сході* цього союзу, а також у назві річки *Uker* (нім. «Ucker»), на узбережжі якої жили укри (у межиріччі Ельби і Заале на заході, Прип'ятських боліт на сході, і вище, аж до Щецинської лагуни, тобто у тих районах Померанії та Пруської Німеччини, які сьогодні мають найменування Уккермарк). У цьому регіоні укри відомі з VI до XII ст. [20, р.29]. Укрів згадували, зокрема, Відукінд Корвейський (934 р.), єпископ Брандербурга (947 р.) та ін. Центром укрів був Пренцлау (який сьогодні входить до складу району Уккермарк), а головними містами – Пазельвак та Іккермюнде [19, с.619].

Тут необхідно зазначити, що морфема «Ук» (яка стала базовою для утворення назви «Україна») утворилася на основі більш давньої морфеми «Ур», котра мала виразну солярну семантику [5, с.500]. Дослідження Г. Вайцваг, а також А. Бусел, С. Багракова, В. Войханського, Р. Рудзитіса, Л. Шкільної, О. Юматової, Б. Юсова та інших вчених доводять, що найперші інтерпретації слів «натура» і «культура» базувались на релігійно-етимологічних підставах. Слово «натура» (від лат. «nat» – породжувати, народжувати) тлумачилось як «породження Ура» (або «народжене Уром»), а слово «культура» (від лат. «cultus» – поклоніння, пошанування) – як «культ (шанування) Ура» (при цьому латинське поняття «культ» виводилось із друдічного терміна «пошанування», а «Ур» – із санскриту – «Світло», «Бог Світла (Вогню)»). Трохи пізніше слово «культура» почало тлумачитись як «догляд», «турбота», «обробіток», з урахуванням санскритського слова «Ур» – «світло, творчий принцип Всесвіту» [2, с.24]. Отже, це було не тільки пошанування Світла (Бога Світла) у двох його проявах (*природному* та *неприродному* (саме на таких уявленнях ґрунтується філософська традиція розгляду культури як другої природи)), але й утвердження світлоносного начала в Людині (як «одиниці культуротворення»). Відомо, що терміни «натура» і «культура» протиставлялись вже у античні часи, що поняття «культура» вперше було використано у праці Марка Порція Катона-старшого «De agri cultura» (III ст. до н. е.), яка присвячувалась турботам землевласника, що займався обробітком землі.

А. Бусел, Р. Рудзитіс, В. Жикаренцев довели, що в багатьох індоєвропейських мовах тісно пов'язані давні морфеми «Ур» і «Ру» (ці морфеми репрезентують міфологізовану Вертикаль). Перша означає сонячне світло, творчий принцип Всесвіту і репрезентує «Верх», Схід і потенційну реалізованість (тут варто згадати також німецькі слова: «úrahn» – пращур, «úralt» – найдавніший, «úrei» – зародок, «úrbar» – орний, «úrwelt» – первісний світ), а друга морфема пов'язана із утіленням сонячного начала, сакральними видами і репрезентує «Низ», Захід і дійсну реалізованість. Діада «Ур – Ру» представляє сакральну оберненість Верху й Низу, Сходу й Заходу, а також протилежні функції Сонця (Небесного Вогню) і Землі (Води). Зокрема, В. Жикаренцев у книзі «Дорога додому» зазначає, що

морфема «Ур» і «Ру» можуть означати не тільки співвідношення «верху» (Сонця (або Неба)) й «низу» (Землі (або Води)) [7, с.170, 346, 370]), але й стають своєрідними маркерами «солярного начала» та його «утіленості», яка може бути виражена, наприклад, як країна втіленого Світла (Розуму). У цьому випадку архетип Утіленості може репрезентувати як морфема «Ук» (і топонім «Україна»), так і морфема «Ру» (і топонім «Руська земля»). Морфема «Ук» представляє тут міфологізовану Горизонталь (соціально-антропологічну Утіленість сонячного начала).

Г. Гачев підкреслював у своїй книзі «Національні образи світу. Космо-Психо-Логос», що *голосні букви є координатами просторово-часового континууму*, зокрема, голосна «у» співвідноситься не тільки із семантикою глибини й внутрішності (наприклад, з материнською утробою), але й із семантикою розуму як «внутрішнього світла». Саме тому у давніх землеробських народів поширена еротична символіка Матері-Землі, пов'язана із заплідненням [13, с.664], а боги-громовержці виконують при цьому важливі функції (див. дослідження цього питання у Івана Огієнка [11, с.31-34, 97-101]).

У міфологіях багатьох народів світу морфема і слово «Ук» репрезентують семантику родючої землі. У тюркських мовах слово «Ук» перекладається як стріла (з чіткими солярними конотаціями), а у старослов'янській та церковнослов'янській мовах слово «Ук» тлумачиться як наука, учіння, навчання, антонімом цього слова є поняття «неук». Зрозуміло, що таке тлумачення є дуже давнім, а зміст слова «Ук» пов'язаний із сакралізованими магічними землеробськими практиками, із знанням сільськогосподарських циклів і технологій (тут йдеться про відповідні знання, уміння і навички). У писемних пам'ятках Київської Русі аж до XI ст. зустрічається слово «укъ» – «вчення», яке походить від загальноіндоєвропейського «ouk» – «наука». Останнє слово і його праслов'янський відповідник спочатку вживались у значенні «примушувати набувати землеробських навичок» [14, с.60]. Отже, вираз «країна У (Ук)» є семантичним відповідником поняття «країна навчених (грамотних) землеробів», країна втіленого Світла (Розуму), «країна мудреців», а антонімічним до нього може бути вираз «країна неуків (невігласів)». Відомо, що слова «неук» і «невіглас» використовувались не лише давніми літописцями, але й вільно вживаються сучасними українцями. Українські прізвища із патронімічним суфіксом «-ук» (що інтерпретується і як «син», і як «учень», наприклад, Боднарук, Гончарук, Майструк, Сторожук, Шинкарук та ін.) можуть стати *антропонімічним підтвердженням* наших висновків.

Якщо врахувати, що в українській мові звуки «к» і «т» є взаємоперехідними (напр., тісто – кісто, руські – русьтії тощо), то зрозуміло, що кириличну букву «Оу» («Ук») можна вважати семантичним відповідником морфема «Ут» (що репрезентує міфологізовану Горизонталь (та геокультурну Утіленість), яка скоротилась до сучасного «У»). Необхідно врахувати також, що буква «У» мала сакральне значення і була в кирилиці 21-ою (відомо, що порядок літер у кирилиці не є випадковим), а число «21» (тобто 3×7) означає *поєднання часу* (з його трьома вимірами – минуле, сьогоднішнє і майбутнє) і *простору* (з його сімома вимірами – верх, низ, середина (Центр), Схід, Південь, Захід і Північ).

Відомо, що окрім України у світі існують й інші країни «У». Зокрема, відомі дослідники індоіранських племен М. Боголюбов, Ю. Рапопорт та інші зазначають, що для багатьох країн цього ареалу властиві такі назви: «Країна, що годує», «Низька країна (земля)», «Країна Благої Вари», «Країна, створена Вайу» тощо. І всі ці хороніми також мають давню архетипну та міфологічну основу. Дуже подібним до тлумачення хороніму «Україна» (як «країни У») є тлумачення хороніму «Хорезм» («Hu-wara-zam»; «Hu-wara-zmi»), запропоноване видатним іраністом Рональдом Кентом, який перекладає морфему «U (Hu)» як «good», а

морфему «zmi» – як «land». Отже, виходячи з цих позицій, хоронім «Україна» може тлумачитися як *хороша (родюча, корисна, благодатна) країна* [21, р.177] або як «країна втіленого Сонця» («країна землеробів-сонцепоклонників»).

Дослідження Івана Огієнка дозволяють нам віднайти *теоморфні й орнітоморфні репрезентації* морфем «Ук» і «Ур» в українській етнокультурі. Теоморфними репрезентаціями є ті сакральні постаті, які є доволі помітними в українській міфології та фольклорі. Передусім, це – *Хорс і Св. Юрій*. Відомо, що Хорс – це сонячне божество іранського походження (на південних теренах України досить довгий час тривала слов'яно-сармато-аланська взаємодія, що й обумовило «вростання» божеств іранського походження в язичницьку свідомість праукраїнців). Хорс – це бог сонця, «око неба», він символізує обожене сяюче сонце, перемогти його ніхто не може, адже він піднімається вище за всіх на Небі. Він потрапив на Русь через сарматські впливи, був відомий у Тмуторокані та в інших місцевостях Русі (на теренах сучасної Центральної та Східної України є багато географічних назв, пов'язаних з цим божеством). Іван Огієнко абсолютно справедливо зазначає, що ім'я Хорс походить від середньоперського «хуршед» [11, с.104], адже теонім «Хорс» є близьким до осетинського божества Хура, мансійського божества «Корс-Торум», до інгуського «кур-харс» (жіночий головний убір), до грузинського слова «кварсаки» (спека), – все це іранізми з явними солярними конотаціями [13, с.599]. Аналізуючи роль Св. Юрія, Іван Огієнко зазначає, що раніше існувало дохристиянське свято Юрія, який був символом сонця, поборником злої сили, богом світла, родючої сили землі, плодючої сили тварин, ключником (що відмикав ключем весняне Небо, щоби йшло тепло, відмикав Землю на дощі та роси), сурмачем (який сурмив, щоб усе навколо зеленіло), володарем полів, урожаїв, бджолиного медозбору. Іван Огієнко підкреслює, що Юрія називають Юр, Юрай, Урай, а в народних піснях він постає як «син Божий» [11, с. 283-284]. Отже, морфема «Ур» представлена в іменах відомих в українській культурі божеств з виразними солярними функціями.

Однією з орнітоморфних репрезентацій морфем «Ук» і «Ур» в українській етнокulturі є кур (півень), який вважається сонячним птахом, «звіщає світові воскресення» і «кричить «кукуруку!», що значить «Світлодавец Господи, подай мирові Світло!» [11, с.76-77]. Іван Огієнко тут абсолютно правий, тому що слово «кукуруку» звучить майже однаково у багатьох індоєвропейських мовах, а його семантика (завдяки поєднанню морфем «Ук» і «Ур») також є подібною. Для того, щоб подібні знання передавалися від покоління до покоління, Іван Огієнко закликав дбати про розвиток рідної мови українського народу шляхом навчання, виховання й повсякденного спілкування [16, с.35], а також підкреслював виховний зміст українського фольклору, народних традицій і звичаїв як важливої підвалини, «на якій стоїть наш народ як окрема нація» [12, с.23, 123].

Методи сучасної етнопсихолінгвістики дозволяють реконструювати слов'янський відповідник іраномовного етноніма «анти», яким є «ут» (або «ути») [17, с.261]. Якщо етнонім «анти» передусім уособлює *кордон між кочовиками та землеробами* (і архетип *Вкраяності*), то морфема «Ут» – *сакралізує* цей кордон (відображаючи архетип *Утіленості*). Морфемі «Ут» і «утич» репрезентують те *сакральне відчуття свого стільного походження*, на основі якого праукраїнці відмежовувалися від оточуючих народів, передусім, від номадів. Відомо, що у віруваннях праукраїнців чітко домінувала «сонячна орієнтація» (достатньо згадати пантеон князя Володимира «Красне Сонечко», у якому із семи божеств трое – Хорс, Дажбог і Перун – репрезентували Сонце та сонячне начало).

Е. Ігнатович наводить твердження російських мовознавців В. Кобичева та Ф. Філіна про те, що з етноніма «анти» могло утворитися лише східносло-

в'янське «утичі» [8, с.3]. Ця морфема зафіксована і в давньоруських літописах («словутний співець Митуса»), і в «Слові про Ігорів похід», і в працях відомих істориків, і в українському фольклорі, і в українських топонімах і гідронімах: це назва племенного союзу антів (слов'янське – «ути»), назва племені уличів (яке часто називають улутичі), поетична назва Дніпра – Словутич (Славутич), топоніми й гідроніми (Славута, Славутка, Слаутне тощо).

Для повноцінного розуміння семантики морфemi «утич» потрібно розділити її на дві частини: корінь «ут» і суфікс «ич». Відомо, що серед праслов'янських власних назв найстарішими є назви на «-ич(і)» (в'ятичі, радимичі, уличі, лютичі), що ці назви пов'язані з родовим ладом, що суфікс «ич» є патронімічним і вказує на походження по батьківській лінії певного кола родичів. Етнопсихолінгвістичний і порівняльно-етимологічний аналіз показує, що корінь «ут» може походити від прадавнього «Ут» (або «Ук»), що репрезентує персоніфікацію давнього сонячного божества (пізніше – божества вогню), а також архетипну ідею *Утіленості солярної сутності, солярного начала* у багатьох давніх народів (як індоєвропейських, так і неіндоєвропейських).

Міфологічні тексти показують, що в багатьох народів процес життєтворення відбувається після того, як праматір «поглинає» сонячний промінь, або сонячний промінь «входить в утробу матері й запліднює її» [13, с.15], пізніше подібні уявлення переносяться на божества родючої землі. Такі уявлення свідчать про наявність у світогляді давньої людини архетипної ідеї Утіленості. І саме за допомогою поняття *утіленості сонячного начала і сонячної енергії* фіксуються уявлення давнього землеробського населення про можливість активізації плодоносних сил землі.

Окремі вчені вважають, що практично у всіх народів світу існувала «система давніх релігійних уявлень», яку супроводжувала «наддіалектна сакральна мова, що підтримувалась на всьому ареалі індоєвропейського мовлення особливою кастою жреців» [15, с.182-183]. Ці тези можна підтримати, оскільки еволюція міфологічного світогляду різних народів у давні часи була доволі подібною. Із давніх часів існував інтенсивний культурний обмін між країнами Сходу й Заходу, і українські терени були одним із вузлових центрів таких контактів (тут залишили свої сліди давні іранці, давні греки й давні германці, кельти та фракійці, сюди доходив вплив Риму, через народи Кавказу інфільтрувався вплив єгипетської культури). Відомо, що за допомогою морфem «Ук» і «Ут» (які в багатьох народів світу використовувались у назві *божества сонця, вогню і провідників солярного начала*) та архетипної ідеї Утіленості сонячного (животворящого) начала відбувалась *сакралізація та міфологізація* Сонця в багатьох давніх народів. Порівняльний аналіз показує, що архетипна ідея Утіленості пов'язана з багатьма міфологічними персонажами (шумерський бог сонця Уту («світлий», «сяючий»); єгипетська богиня Уто («берегиня сонця Ра»); давньоіндійська богиня Ушас («ранкове світло»); давньоримські Патер Матутінус («батько раннього ранку») і Матер Матута (богиня ранкової зорі); латиські божества Усіньш («запалювач і охоронець вогню»), Аусекліс («втілення ранкової зірки») та Аустра («ранкова зоря»), імена яких семантично пов'язані зі словом «схід»; литовські богині Аушра («зоря») й Аушріне («ранкова зірка»); фінський бог-громовержець Укко й інші [13, с.71-72, 351, 561-565]). Отже, за допомогою подібних міфологем формується семантика світлоності, сонце- та світлопородження; утверджується ідея утіленості сонячного начала в народжуючому лоні; поширюються ідеї життєтворення, родючості й творчої продуктивності й небесного походження вогню.

Аналіз української міфології показує, що: а) сонячне та світлоносне начало є зряддям творення; б) сонячне проміння має чоловічу (стріла) та жіночу

(веретено) репрезентації, що чітко відобразилось у київському Пантеоні в постанях Стрибога й Мокоші; в) небо є джерелом благодатної сили, а найкращими провідниками цієї благодатної сили є птахи, як «*двічі народжені*» (найчастіше втіленням сонячного начала стають сокіл, орел, лебідь, качка (утиця, вутка)). Сонцепоклонницькі традиції українського народу простежуються не лише в хліборобській культурі, але й у: 1) типах зачісок, наприклад, «хухоль» князя Святослава та «оселедці» козаків є давньою ознакою сонцепоклонників і свідчать про фізичну й духовну силу, благородне походження й сакральне призначення носія такої зачіски (стрижене волосся, навпаки, вважалося ознакою рабства); 2) типах традиційного житла, наприклад, козацький курінь і курінна (кругова) побудова козацких поселень чітко пов'язані з язичницькою символікою сонця й неба; 3) розташуванні входу до хати, який має бути зі сходу або з південного боку [5].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що морфема «Ук» і «Ут» поєднують семантику *сакралізації* солярного начала з семантикою *втілення* сонячної енергії як благодатної небесної сили, що забезпечує життєтворення, родючість і продуктивність. Отже, слово «утичі» може тлумачитись як «сонцепоклонники», «нащадки давніх землеробів-сонцепоклонників», «нащадки східних європейців», «сини неба» тощо. Тут неможливо не згадати про те, що кримськотатарське слово «хохол» перекладається як «син неба», а також дослідження Е. Ігнатовича, за підрахунками якого, у словнику української мови Б. Грінченка зустрічається 789 випадків вживання етноніма «ут» [8, с.3].

Відомо, що М. Грушевський вважав, що етнонім «анти» є своєрідним етимологічним попередником етноніма українці. І це повністю підтверджують сучасні дослідження. Етнонім «анти» має іранське походження й більшістю дослідників тлумачиться як «край», «рубіж», «кінець», «крайній», «окраїнний», «окраїнна територія», що у смисловому розумінні означає порубіжних жителів (слов'яни-землероби були для іраномовних скіфів і сарматів окраїнним народом). Саме в такій формі й перейняли цей етнонім візантійці у VI-VII ст. Проте антські терени і для скіфо-сарматів, і для слов'ян були «окраїнними», але для слов'ян вони були крайніми східними теренами, а для іранців – крайніми західними теренами. Таким чином, етнонім «анти», який постав на подвійно порубіжних теренах (де сходяться кінець Сходу (тобто Азії) і початок Заходу (тобто Європи)), уособлює не тільки споконвічну межу між земле-робським і кочовим світом, але й європейський цивілізаційний кордон.

Н. Яковенко підкреслювала, що в кінці XVI – на початку XVII ст. довкола київської домінанти оберталась вся історія «Імперії Русів», що Київ був ядром (серцем) цієї імперії, а сама «Імперія Русів» у сприйнятті автора «Дніпрових Камен» (1620 р.) була квінтесенцією «християнського передмур'я». Саме слово «передмур'я» (*antemurale*) виразно окреслює порубіжність України-Руси з азійським, номадським світом. Ще одним доказом важливості слова «передмур'я» є категорія «*Nomo antemurale*», яка опрацьовується сучасним польським філософом С. Симолюком і пов'язується з історичним простором Центральної та Східної Європи. Вчений доводить, що на теренах «передмур'я» Європи існує інший тип екзистенції та креативності, він надає терміну «*antemurale*» характеру метафори, яка пояснює специфічне «буття на передмур'ї», де «*ante*» має три значення: 1) просторове («біля»), 2) часове («раніше»), 3) аксіологічне («перед», тобто краще, передове, більш цінне місце) [22, s.152]. Відомо, що в міфологічній системі мислення центр (який репрезентується архетипом Утіленості) завжди передбачає наявність кола (яке репрезентується архетипом Вкраяності). С. Шелухін абсолютно вірно пояснював цей аспект семантики слова «Україна», згадуючи при цьому ритуальний процес «укроювання» весільного короваю (символу землі, поля, хліборобства), адже «украяти» (коро-

вай чи землю) – це значить відрізати від цілого шмат, який після цього буде окремим, самостійним об'єктом зі своїми межами, кордонами, краями. При цьому первісний смисл слова «украяти» означав «різати по колу».

У цьому контексті дуже важливою є не тільки перша літописна згадка терміна «Україна» у 1187 р., але й перша писемна згадка слова «україни» (з наголосом на «а»), що містилася в давньоруському творі «Слово, як погани кланялися ідолам» (бл. 1060), який Іван Огієнко подав у своєму творі «Дохристиянські вірування українського народу». І. Огієнко вважав, що цей твір є перекладом грецького «Слова на Богоявлення», написаного Григорієм Богословом у IX ст. і перекладеного близько 1060 р. Перекладач трохи скоротив оригінал і додав до нього вставки, які мали місцевий характер. Можна стверджувати, що слова «і нині по українам моляться ему, проклятому богу Перуну, Хорсу, Мокоші» є саме такою вставкою. Фразу «по українам» Іван Огієнко перекладає як «на границях» [11, с.94, 104, 109, 373-376]. Всесвітньо відомий історик Норман Дейвіс також підкреслював, що ім'я України дуже близьке за своїм смислом до англійського слова «frontier» («порубіжжя»), що слова з морфемою «front» мають у германських мовах ще одне значення – «перед», «передня частина» [6].

Отже, в імені України зафіксовано, що вона представляє *передове, східне порубіжжя Європи*. Це підтверджують і дослідження Івана Огієнка, який системно вивчав пошанування Сходу праукраїнцями [11, с.27-30, 170, 240, 242, 329-331]. Оскільки анти справді заселяли південно-східну частину слов'янських (а також європейських) теренів, то саме в кореневій частині їхнього ендоепоніма («ути», «утичі») та в самоназві їхніх нащадків («українці»), які залишилися на цих самих теренах, і мусили були виявитися принципи сакрально-міфологічної «утіленості» (сонячного начала) та цивілізаційно-географічної «вкрайності» (як територіальної окресленості й порубіжності з номадським світом), що, власне, і відбулося.

Таким чином, у назвах «анти», «Україна» та «українці» *інтегровані як архетип Вкрайності, так і архетип Утіленості*, чого немає в етноніміях багатьох інших народів, де присутній лише один із цих двох архетипів. Глибинні витоки архетипу Утіленості простежуються в індоіранській міфологічній системі, де Східні рубіжі маркувалися як «перед» (тобто зверненість обличчям до Сходу Сонця), а також в міфологічних уявленнях східних слов'ян (де термін «східний» здавна співвідносився зі словом «передній», тобто той, що найбільш наближений до Сходу Сонця).

Отже, Іван Огієнко зробив значний внесок у справу відновлення давньої семантики назви «Україна», стимулюючи подальші дослідження цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д. Баран. – К. : Видавничий дім Альтернативи, 1998. – 336 с.
2. Вайцваг Г.П. Десять заповідей творческой личности / Г.П. Вайцваг ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990. – 192 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Воропаєва Т. Етнонім «Україна» як консолідаційно-згуртувальний концепт: етнопсихолінгвістичний аналіз / Т. Воропаєва // Українознавство-2007. Календар-щорічник. – К. : УВС, 2006. – С. 119-126.
5. Воропаєва Т. Етнопсихолінгвістичний аналіз назв «Русь» і «Україна» / Т. Воропаєва // Походження, становлення та розвиток українського народу. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 480-528.
6. Дэвис Н. История Европы / Н. Дэвис ; пер. с англ. Т.Б. Менской. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 943 с.
7. Жикаренцев В. Дорога домой / В. Жикаренцев. – М. : ООО Астрель, 2011. – 1020 с.

8. Ігнатівич Е. Корені слова «Україна» / Е. Ігнатівич // Вечірній Київ. — 15 квітня 1992 р.
9. Иванова Ю.В. Этнические процессы на западе Балканского полуострова / Ю.В. Иванова // Этнографическое обозрение. — 1999. — №5. — С. 82-97.
10. История Древнего Рима. — М. : Высшая школа, 1982. — 337 с.
11. Митрополит Лларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон — 2-ге вид. — К. : Обереги, 1994. — 424 с.
12. Митрополит Лларіон. Книга нашого буття на чужині. (Бережимо все своє рідне: Ідеологічно-історичні нариси) / Митрополит Іларіон. — Вінніпег, 1956. — 164 с.
13. Мифологический словарь. — М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1991. — 736 с.
14. Мовчун А.І. У світі етимології / А.І. Мовчун, Л.О. Соловець. — К. : КІМО, 1987. — 191 с.
15. Общее индоевропейское языкознание. — М. : Наука, 1956. — С. 182-183.
16. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Жовква, 1936. — 72 с.
17. Серебренников Б.А. Родство языков / Б.А. Серебренников // Русский язык. Энциклопедия. — М. : Наука, 1979. — 432 с.
18. Соколовский С.В. Корни и крона / С.В. Соколовский // Этнографическое обозрение. — 2000. — №3. — С. 3-10.
19. Encyklopedia Szczecina. — Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2000. — Т. II. P-Ż. — 780 s.
20. Ingo M. Brandenburgische Geschichte / M. Ingo. — Berlin : Akademie Verlag, 1995. — 320 p.
21. Kent R.G. Old Persian. Grammar, texts, lexicon / R.G. Kent. — New Haven, 1953. — 340 p.
22. Narody slowianskie wobec globalizacje / pod red. A. Zachariasza. — Rzeszow, 2003. — 320 s.

This article analyzes the work of Ivan Ohienko, which consider folkloric, mythological and archetypal frameworks needed for the contemporary study of semantics of the name «Ukraine». In the study is used a comprehensive approach.

Key words: Ukraine, Ukrainian, ethnonym, toponym, archetype.

Отримано: 03.10.2015 р.

УДК 811.162.1'.42

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

О. М. Задорожна

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА «УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА»

У статті проаналізовано працю Івана Огієнка «Українська церква» з погляду виявлення особливостей її синтаксичної будови, виявлено характерні синтаксичні конструкції та їхнє стилістичне навантаження, з'ясовано можливості використання результатів цієї розвідки у підвищенні експресивної сили науково-популярних текстів.

Ключові слова: «Українська церква», синтаксичні конструкції, науково-популярні твори, вплив на читача, образність та емоційність оповіді, інтенсифікатори мовлення.

Науково-популярні твори Івана Огієнка – видатного українського державного і церковного діяча, науковця, етнографа, перекладача, письменника – вражають простотою та доступністю викладу матеріалу, чітким структу-